

УДК 340.5:342

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.01.9>

ТИПОЛОГІЯ ОРГАНІВ ПАРЛАМЕНТСЬКОГО КОНТРОЛЮ В ДЕМОКРАТИЧНИХ КОНСТИТУЦІЯХ СВІТУ

Зінченко О.В.,

доктор історичних наук, професор,
доцент кафедри міжнародного приватного права
та порівняльного правознавства
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID ID: 0000-0001-6083-8727

Зінченко О.В. Типологія органів парламентського контролю в демократичних конституціях світу.

В статті виявляються найбільш характерні для демократичних конституцій світу особливості парламентського контролю дотримання державною адміністрацією прав людини і громадянина. Показано різні типи органів парламентського контролю практичної реалізації задекларованих конституціями прав і свобод людини і громадянина. До їх переліку входять парламентські чи конституційні комісії їх захисту, комісії захисту прав національних меншин, представників нетрадиційних віросповідань, у справах каст, племен, управління територій та благоустрою племен, відсталих класів, офіційної мови, комісії з розвитку та захисту прав культурних, релігійних та мовних спільнот, комісії з гендерної рівності, комісії з петицій, комісії з клопотань, колегії народного правозахисту, ради радіомовлення та телебачення, ради захисту прав громадян.

Зроблено висновки, що ідея контролю дотримання чиновниками законів чи просто звичаїв та правил поведінки у суспільстві зародилася у Стародавньому світі і продовжила свій розвиток у період Середньовіччя. Розподіл законів на світські та церковні обумовив появу «права справедливості» і посади «лорда-канцлера», яка виявилась прообразом сучасної посади омбудсмена. З ухвалою демократичних конституцій виникла зафіксована ними система стандартів парламентського контролю дотримання урядовцями законів. Вона охоплює загальні декларації прав та свобод людини та громадянина, гарантування їх захисту різними державними органами, колективні органи, загальні чи вузько профільовані, персональні посади, обирає парламентами, призначає урядами, монархами, президентами, єдині чи множинні, поєднані, із заступниками чи без них, а також регіональні і міжнародні організації.

На сучасному етапі розвитку людства та міжнародної правової науки і політичної культури активно опрацьовуються універсальні правові цінності – загальновизнані правові стандарти, взірці, еталони, принципи, норми, процедури тощо, які

мають глобальний характер і різною мірою впливають на розвиток усіх правових систем світу. З іншого боку, зберігається ідентичність національного права, стиль народного мислення, традиції, мотиви та підходи до правового регулювання, а разом з тим і самобутності правової культури кожної країни.

Ключові слова: конституція, омбудсмен, парламентський контроль, парламентська комісія.

Zinchenko O.V. Typology of parliamentary control bodies in democratic constitutions of the world.

The article reveals the most characteristic features of the democratic constitutions of the world of parliamentary control over the observance of human and citizen rights by the state administration. Various types of bodies of parliamentary control over the practical implementation of the rights and freedoms of man and citizen declared by the constitutions are shown. Their list includes parliamentary or constitutional commissions for their protection, commissions for the protection of the rights of national minorities, representatives of non-traditional religions, in matters of castes, tribes, territory management and improvement of tribes, backward classes, official language, commissions for the development and protection of cultural, religious and linguistic rights communities, commissions on gender equality, commissions on petitions, commissions on motions, boards of people's human rights protection, radio broadcasting and television councils, councils for the protection of citizens' rights. It was concluded that the idea of control of compliance by officials with laws or simply customs and rules of behavior in society originated in the ancient world and continued its development during the Middle Ages. The division of laws into secular and ecclesiastical led to the emergence of the «law of justice» and the position of «lord chancellor», which turned out to be the prototype of the modern position of the ombudsman. With the adoption of democratic constitutions, a system of parliamentary standards for law enforcement by government officials was established. It covers general declarations of human

and citizen rights and freedoms, guarantees of their protection by various state bodies, collective bodies, general or narrowly profiled, personal positions elected by parliaments, appointed by governments, monarchs, presidents, single or multiple, combined, with or without deputies, as well as regional and international organizations. At the current stage of the development of humanity and international legal science and political culture, universal legal values are actively developed – generally recognized legal standards, models, benchmarks, principles, norms, procedures, etc., which have a global character and influence the development of all legal systems of the world to varying degrees. On the other hand, the identity of national law, the style of popular thinking, traditions, motives and approaches to legal regulation, as well as the distinctiveness of the legal culture of each country, are preserved.

Key words: constitution, ombudsman, parliamentary control, parliamentary commission.

Постановка проблеми. Процеси демократизації десятків країн різних континентів, що відбуваються упродовж останніх десятиліть, висувають на передній план проблеми практичного забезпечення реалізації задекларованих конституційних прав та свобод громадян. Постає і питання щодо гарантування прав жінок, дітей, національних меншин, представників нетрадиційних віросповідань тощо. Набуває гостроти і завдання вітчизняних вчених вдосконалювати національні правозахисні механізми через зростання кількості порушень прав громадянина України і нездатність його віднайти справедливість, про що свідчить чисельність звернень українців до Європейського суду з прав людини: від 764 у 1999 до 10550 у 2010 рр. [1, с. 5]. У зв'язку з цим **актуальність** проблеми набуває наукового, політичного і практичного аспектів.

Аналіз актуальних досліджень. У науковій літературі питання про типологію органів парламентського контролю дотримання державною адміністрацією прав та свобод громадян розглядалося лише частково, зокрема, стосовно інституту омбудсмена. У вітчизняному правознавстві його більшою чи меншою мірою торкалися Колісник В., Марцеляк О., Рабінович П., Раданович Н., Супрунюк Є., Тацій В., Тодика Ю., Ярмол Л. Супрунюк Є. та Тодика Ю. висвітлювали і конституційно-правові основи діяльності Верховної Ради України по забезпеченню прав і свобод громадян. Серед іноземних дослідників сутності інституту омбудсмена були Бредлі Е., Дженні М., Кей Р. та інші. Однак посада омбудсмена не є єдиним органом парламентського контролю, про який йде мова у демократичних конституціях. Саме тому визначення та типологічна характеристика інших органів, поряд з посадою омбудсмена, на підставі аналізу текстів конституцій різних країн, і складає **мету статті**.

Виклад основного матеріалу. Ідея примусу чиновних осіб дотримуватись законів чи правил громадської поведінки виникла ще у Стародавньому світі і не була забутою у Середньовіччя. Про це свідчать закони Шумеру та Аккаду, Вавилонського царя Хаммурапі III-II тисячоліть до н.е., римські Закони XII таблиць 451-450 рр. до н.е., середньовічна «Салічна правда» [2, с. 542, 545, 655, 673]. Король Англії Едгар (958--975 рр.) розподілив закони на світські і церковні, що ініціювало процес виникнення ідеї права справедливості. Вона полягала у передачі королем різних скарг на несправедливі судові рішення лорд-канцлерам, які призначалися ним з числа церковних служителів. Вони діяли на підставі свого розсуду щодо чесності і справедливості рішення у кожному конкретному випадку. З виникненням права справедливості в країні почали діяти дві судові системи: суди на підставі загального права і суди справедливості. Посада ж лорд-канцлера виявилась прообразом посади омбудсмена, що виникла вперше у Швеції. У 1709 р. король Карл XII видав закон про запровадження Королівського омбудсмена, який мав слідкувати за дотриманням службовцями законів та статутів. З часом ця посада отримала назву канцлера юстиції. Із ухвалою у 1809 р. Конституції Швеції омбудсмена обирав парламент, наділяючи його правом нагляду за дотриманням законів різними органами влади [3, с. 58]. У 1919 р. цей інститут увела Фінляндія, а у 1952-1953 рр. – Норвегія та Данія. Після Другої світової війни він розповсюдився на усі континенти світу.

Демократичні конституції успадкували стародавню та середньовічну ідею контролю практичної реалізації прав людини. Однак історична практика показала, що у будь-якій державі існують чинники порушення прав і свобод людини, до переліку яких входять корупція, економічна та партійна конкуренція, расизм, національна та релігійна нетерпимість, правовий ідеалізм (романтизм), правовий інфантілізм, правовий нігілізм, низька загальна правова культура, нерозвиненість громадянського суспільства, політична індиферентність тощо. Подібні ситуації обумовили виникнення різних засобів контролю та гарантування практичної реалізації проголошених конституціями прав та свобод. Однією з найбільш поширених і простих форм його здійснення виявилась декларація у демократичних основних законах прав і свобод громадян. Ці декларації цілком логічно віднести до переліку органів парламентського контролю, оскільки у переважній більшості випадків конституційні акти ухвалювались і ухвалюються саме парламентами. Проголошення прав і свобод основними законами США (1787 р.) та Франції (1789 р.), а саме – Поправками до Конституції Сполучених Штатів Америки 1787 р. та Декларацією прав людини і громадя-

нина 1789 р. – відіграли визначальну роль у розгортанні всесвітньої боротьби за законодавче закріплення прав і свобод населення різних країн. Зафіксовані у них права та свободи у різних варіантах увійшли до Конституцій Нідерландів 1798 р., Швеції 1809 р., Іспанії 1812 р., Бельгії 1831 р., Данії 1849 р., Пруссії 1851 р., Австрії 1867 р. Ці два документи виявились першоджерелами укладання та ухвалення після Другої світової війни Загальної декларації прав людини та інших постанов ООН що підтверджує їхнє всесвітньо-історичне значення та вплив. Віднесення парламенту до переліку органів парламентського контролю обґрунтовується й іншими чинниками. Саме парламенти безпосередньо втілюють волю виборців і державний суверенітет. Тільки вищі законодавчі збори ухвалюють закони і визначають правовий статус інших державних інституцій і уповноважують їх забезпечувати права особистості: глав держав, урядів, судових органів, прокуратури, органів внутрішніх справ. Окрім всенародного референдуму, тільки парламент має повноваження вносити зміни до конституційно-правового статусу людини і громадянина. Усе це свідчить, що забезпечення практичної реалізації прав і свобод людини постає головним обов'язком держави. Наприклад, стаття 129 Конституції **Австрії** проголошує, що «забезпечення законності державного управління покладається на адміністративні сенати земель та Адміністративний суд, що міститься у Відні» [4].

Однак існують і інші форми контролю, що обумовлюються різними чинниками історичного, національного, лінгвістичного та іншого характеру. Про це яскраво свідчить Конституція **Індії** 1949 р. Її статті 338, 338-А, 339, 340 та 344 передбачають створення Національних комісій у справах каст, племен, контролю Союзу над управлінням територіями та добробутом племен, з вивчення умов життя відсталих класів, а також Комісії та Комітету з питань офіційної мови [5]. Особовий склад комісій та повноваження призначає і визначає Президент країни. До обов'язків Комісій входять розгляд та вивчення усіх питань, що стосуються гарантій, які передбачаються Конституцією та іншими чинними законами і наказами уряду стосовно каст, племен, відсталих класів, управління територіями та офіційної мови, а також оцінка діяльності щодо їх дотримання. Комісії розслідують конкретні скарги про порушення наданих названим суб'єктам прав та гарантій; беруть участь у соціально-економічному плануванні їх розвитку та його оцінці у Союзі та будь-якому Штаті. Вони подають Президенту щорічно і у будь-який інший час, який та чи інша Комісія знайде слушним, повідомлення про діяльність щодо дотримання названих гарантій, пропозиції у таких повідомленнях рекомендацій стосовно заходів, які можуть бути вжиті Союзом або будь-яким Штатом із захисту,

забезпеченню та соціально-економічному розвитку цих категорій населення.

Під час вивчення будь-якого питання чи розслідуванні будь-якої скарги Комісія володіє повноваженнями суду з громадянських справ і може: викликати до суду і приводити у примусовому порядку будь-яку особу із будь-якої частини Індії і допитувати її під присягою, вимагати надання будь-яких документів, будь-який документ публічного характеру чи його копію з будь-якого суду чи установи, отримувати письмові свідчення, утворювати комісію з вивчення свідчень та документів, розглядати інші встановлені Президентом питання. Союз та уряд кожного Штату повинні консультиватись з Комісією з усіх основних питань поліцейського характеру. [5].

До обов'язків Комісії з питань офіційної мови входить надання Президенту рекомендацій стосовно розширеного застосування мови хінді для офіційних цілей Союзу, обмеження застосування англійської мови для усіх чи будь-якої окремої цілі Союзу, вирішення будь-якого поставленого Президентом іншого питання, що стосується офіційної мови Союзу та мови, за допомогою якої здійснюється зв'язок між Союзом чи між Штатами. Комісія зобов'язується враховувати інтереси промислового та культурного розвитку Індії та її науки, а також справедливі претензії та інтереси осіб, що мешкають у нехіндімовних районах, стосовно державної служби. На відміну від інших комісій, що складаються із п'яти членів, до Комісії з питань офіційної мови входять її Голова і вісімнадцять представників найбільш уживаних мов країни. Парламентський же комітет утворюється із 30 членів, 20 з яких повинні бути депутатами Народної Палати, а 10 – членами Ради Штатів, і обирається обома палатами відповідно до системи пропорційного представництва на підставі єдиного переданого голосу. До обов'язків Комітету входить розгляд рекомендацій комісії і надіслання повідомлення Президенту, який може видати розпорядження відповідно до цього повідомлення [5]. Основний закон передбачає і здійснення конституційного контролю судовими органами аж до Верховного суду. Стаття 32 розділу про права та свободи гарантує громадянам «право звернення до Верховного суду у передбаченому порядку для здійснення наданих цією частиною прав» [5]. У цій частині Конституція Індії не відрізняється від багатьох інших конституцій світу.

Історичне минуле та мовні, расові, етнічні, культурні, релігійні, територіальні особливості **Південно-Африканської Республіки** також обумовили зміст і обсяги викладення в Конституції 1996 р. питання щодо парламентського контролю дотримання прав і свобод людини. Йому присвячено цілу «Главу 9. Державні установи, що підтримують конституційну демократію», яка нараховує 14 статей – від 181 до 194 [6, с. 612–

615]. Стаття 181 подає перелік цих установ: Народний захисник, Південно-Африканська Комісія з прав людини, Комісія з розвитку та захисту прав культурних, релігійних та мовних спільнот, Комісія з гендерної рівності, Генеральний Аудитор, Виборча комісія. Стаття підкреслює незалежність установ, підкорення лише Конституції та закону і підзвітність Національній Асамблеї [6, с. 612]. Стаття 182 визначає функції Народного захисника, уповноважуючи його розслідувати будь-які дії, чи то у державних справах, чи то у публічній адміністрації, на будь-якому рівні врядування, котрі визнаються як незаконні, або ж є наслідком будь-якої недоречної чи шкідливої діяльності; доповідати про таку діяльність та вживати відповідних відновлювальних дій. Народний захисник має бути доступним для всіх людей і спільнот, а кожна зроблена ним доповідь є відкритою для громадськості, окрім виключних обставин, які зобов'язують його зберігати конфіденційність. Стаття 183 зазначає семирічний термін перебування Народного захисника на цій посаді, що не підлягає поновленню [6, с. 612-613].

Статті 184-187 визначають повноваження та напрямки діяльності Комісій з прав людини, розвитку та захисту прав культурних, релігійних та мовних спільнот, а також гендерної рівності [6, с. 6513-614]. Ці установи сприяють повазі до прав означених категорій громадян, їх захисту, здійснюють нагляд за дотриманням прав людини та спільнот, розслідують порушення Конституції, забезпечують відповідні виправлення, здійснюють просвітництво, лобювання, рекомендації та підготовку доповідей з усіх проблем. Вхідження Генерального Аудитора до означеного переліку установ обумовлено необхідністю врегулювання трудових відносин, гарантування економічних прав, права займатися законною трудовою діяльністю та недоторканності приватної власності. Те ж слід сказати і стосовно Виборчої комісії, основною функцією якої є забезпечення вільних і чесних виборів до органів усіх рівнів, тобто практичного гарантування політичних прав. У цій главі також передбачено функціонування Незалежного органу влади з регулювання телерадіомовлення, що має забезпечувати справедливість та багатоманітність поглядів, широко представляти суспільство країни [6, с. 614]. Статті 193-194 врегулюють порядок призначення членів означених Комісій, Народного захисника та усунення їх з посади [6, с. 614-615]. Конституція Південно-Африканської Республіки спрямована на подолання негативних наслідків політики апартеїду і переходу до розбудови правової держави [6, с. 562].

Окрема (12-та) глава «Контрольна влада» присвячена і Конституцією **Швеції**, що складається із 8 параграфів [7]. 1-5 параграфи передбачають обрання Риксдагом Конституційної комісії та визначають її функції, які полягають у

перевірці виконання міністрами їхніх службових обов'язків, притягненні останніх до відповідальності за скоєні під час виконання обов'язків злочини шляхом подання матеріалів Верховному суду [7]. Параграфи 6-8 врегулюють питання щодо обрання риксдагом одного чи кількох омбудсманів. Останні контролюють застосування законів та інших законодавчих актів у публічній діяльності і можуть бути присутніми на засіданнях суду чи органу управління і мати доступ до їхніх документів. Прокурори зобов'язані допомагати омбудсманам у разі їхнього прохання. Омбудсман або Канцлер юстиції збуджують у Верховному суді чи Верховному адміністративному суді звинувачення у скоєнні злочину при виконанні службових обов'язків членом Верховного суду чи Верховного адміністративного суду. Омбудсман чи Канцлер юстиції можуть поставити питання про відсторонення чи звільнення від посади члена Верховного чи Верховного адміністративного суду або про їх обов'язковий медичний огляд [7]. Конституція Федеративної Республіки **Німеччини** 23 травня 1949 р. також статтею 34-ю передбачає відповідальність держави за порушення урядовцями прав особи з відшкодуванням завданих їй збитків, статтею 45-б призначення Уповноваженого Бундестагу з оборони прав та свобод громадян, а статтею 45-с – формування Бундестагом Комітету з петицій, що зобов'язаний розглядати скарги таких осіб [8]. Ці скарги розглядаються органами конституційної юрисдикції федеральних земель і Федеральним Конституційним Судом (статті 92-2 та 93, п. 4-а) [8]. Так, у 1951-1993 рр. тільки Федеральний Конституційний Суд розглянув понад 80 тисяч індивідуальних скарг громадян [8].

Згідно з Конституцією Королівства **Данія** 1953 р., Фолькетинг створює Раду захисту прав громадян і обирає омбудсмена [9]. Конституція Республіки **Польща** передбачає обрання Речника громадянських прав і Всепольської ради радіомовлення та телебачення [10, с. 199-201]. Національна рада **Австрії**, відповідно до Конституції 1920 р., формує Колегію народного правозахисту, яка складається із 3 народних правозахисників, що означає поєднання колективного органу парламентського контролю із персональними посадами [4]. Конституція **Франції** також поєднує створення парламентської Комісії з клопотань із посадою призначуваного Президентом Захисника прав громадян [11, с. 61-62].

Разом з тим низка основних законів передбачає лише посаду омбудсмена. Так, глава (4-та) «Про гарантії основних свобод і прав» міститься в Конституції **Іспанії** [12]. У її 53 статті наголошується необхідність усіма органами влади дотримуватись проголошених Конституцією прав та свобод та можливість вимоги кожним громадянином розгляду справи про порушення його прав у Конституційному суді. Стаття 54 констатує вре-

гулювання органічним законом порядку діяльності Захисника народу, який призначається Генеральними кортесами з відповідними повноваженнями [12]. Коротку (7-му) главу «Народний захисник» містить і Конституція **Аргентини** [13, с. 414-415]. Народний захисник призначається та звільняється з посади Конгресом двома третинами голосів присутніх членів кожної з Палат терміном на 5 років і може бути перепризначеним лише один раз. Він діє з повною функціональною самостійністю без отримання інструкцій від будь-якої влади. Його обов'язки полягають у захисті та охороні прав людини від вчинків, дій та бездіяльності адміністрації, у контролі функціонування органів публічної адміністрації [13, с. 414-415]. Конституція **Португалії** статтею 21-ю передбачає право громадянина на опір будь-якому наказу, що завдає шкоди його правам та свободам і їх гарантії, а також застосовувати силу для відсічі агресії, коли неможливо звернутися до представників влади. Стаття 22 наголошує відповідальність публічних установ разом з їхніми посадовими особами, службовцями та представниками за допущені під час виконання службових обов'язків дії чи бездіяльність, якщо внаслідок цього порушено права та свободи людини і їх гарантії або нанесено шкоду іншим. Стаття 23 декларує обрання Асамблеєю Республіки Наглядача справедливості і зобов'язує органи та посадових осіб співробітничати з ним [14].

Конституція **України** 28 червня 1996 р. також статтею 55 гарантує державний захист прав людини та громадянина і надає їм право звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України у справах людини, який, згідно пункту 17 статті 85, призначається і звільняється нею і перед нею звітує про свою діяльність [15, с. 24, 35]. Посада омбудсмена передбачена також основними законами **Ірландії** та Королівства **Нідерланди**, перший з яких призначається Президентом, а другий обирається Генеральними Штатами [16, 17]. У **Фінляндії** ця посада має назву Юридичного уповноваженого Едусканти та його заступника, яка їх і обирає [18].

Постійне інтенсивне зростання чисельності інституту омбудсмена обумовило створення у 1976 р. Міжнародного інституту омбудсмена, який об'єднав національні інститути омбудсмена понад 50 країн світу. У 1982 р. в Австрії виникло наукове товариство з дослідження феномену омбудсмена, яке отримало у 1988 р. назву Європейського інституту омбудсмена. У 1993 р. посаду Уповноваженого з прав людини було запроваджено і в Європейському Союзі, а в 1999 р. – і в Раді Європи. Сьогодні інститут омбудсмена на національному, регіональному та локальному рівнях існує у понад 100 країнах світу.

Таким чином, сьогодні у світі існують різні типи органів парламентського контролю практичної

реалізації задекларованих конституціями прав і свобод людини і громадянина. До їх переліку входять парламентські чи конституційні комісії їх захисту, комісії захисту прав національних меншин, представників нетрадиційних віросповідань, у справах каст, племен, управління територій та благоустрою племен, відсталих класів, офіційної мови, комісії з розвитку та захисту прав культурних, релігійних та мовних спільнот, комісії з гендерної рівності, комісії з петицій, комісії з клопотань, колегії народного правозахисту, ради радіомовлення та телебачення, ради захисту прав громадян.

Що ж до персональної посади омбудсмена, то вона також носить різні назви: захисник прав, народний захисник, захисник народу, речник громадянських прав, уповноважений у правах людини, наглядач справедливості, юридичний уповноважений, уповноважений з громадянських справ, уповноважений з прав національних і етнічних меншин, уповноважений у сфері здоров'я, уповноважений з контролю за діяльністю адміністрації, уповноважений у справах адміністрації, уповноважений по обороні прав, проведор юстиції, адвокат народу, парламентський адвокат, парламентський комісар у справах адміністрації, парламентський комісар з адміністративних питань, посередник республіки, контролер Сейму, нарешті, омбудсмен чи омбудсман. Різними виявляються і обсяги приділеного конституціями парламентському контролю тексту – від кількох рядків до окремих глав.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Викладений матеріал дозволяє дійти наступних висновків. Ідея контролю дотримання чиновниками законів чи просто звичаїв та правил поведінки у суспільстві зародилася у Стародавньому світі і продовжила свій розвиток у період Середньовіччя. Розподіл законів на світські та церковні обумовив появу «права справедливості» і посади «лорда-канцлера», яка виявилась прообразом сучасної посади омбудсмена. З ухвалою демократичних конституцій виникла зафіксована ними система стандартів парламентського контролю дотримання урядовцями законів. Вона охоплює загальні декларації прав та свобод людини та громадянина, гарантування їх захисту різними державними органами, колективні органи, загальні чи вузько профільовані, персональні посади, обирає парламентами, призначувані урядами, монархами, президентами, єдині чи множинні, поєднані, із заступниками чи без них, а також регіональні і міжнародні організації. Усе це свідчить про зростання уваги світової спільноти до проблем гарантування практичної реалізації прав і свобод людини та громадянина, а також про те, що на сучасному етапі розвитку людства та міжнародної правової науки і політичної культури активно опрацьовуються універсальні правові цін-

ності – загальновизнані правові стандарти, взірці, еталони, принципи, норми, процедури тощо, які мають глобальний характер і різною мірою впливають на розвиток усіх правових систем світу. З іншого боку, зберігається ідентичність національного права, стиль народного мислення, традиції, мотиви та підходи до правового регулювання, а разом з тим і самотності правової культури кожної країни.

Слід зазначити, що з метою поглибленого висвітлення проблеми важливо дослідити конституційні закони про статус омбудсмена та парламентських комісій у різних країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Литвин В. Роль юридичної науки в удосконаленні механізмів гарантії належної реалізації Європейської конвенції про захист прав людини. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. № 4 (63). С. 3–13.
2. Маймескулов М.Н., Россіхін В.В., Тихоненков Д.А. Історія держави і права зарубіжних країн. Харків: ФІНН, 2010. С. 542–673.
3. Тодика Ю., Марцеляк О. Інститут омбудсмена: світові моделі і досвід. *Вісник Академії правових наук України*. 1998. № 2 (13). С. 57–66.
4. Конституція Австрії (Федеральний закон Австрії 1920 р.) URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Austria_2009.pdf.
5. Конституція Індії. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/India_2016?lang=en.
6. Конституція Південно-Африканської Республіки. *Конституції зарубіжних країн*. Харків: ФІНН, 2009. С. 569–628.
7. Конституція Швеції. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Sweden_2012?lang=en.
8. Конституція Німеччини 1949 р. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/German_Federal_Republic_2014?lang=en.
9. Конституція Данії. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Denmark_1953?lang=en.
10. Конституція Республіки Польща. *Конституції зарубіжних країн*. Харків: ФІНН, 2009. С. 173–205.
11. Конституція Франції. *Конституції зарубіжних країн*. Харків: ФІНН, 2009. С. 47–72.
12. Конституція Іспанії. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Spain_2011?lang=en.
13. Конституція Аргентини. *Конституції зарубіжних країн*. Харків: ФІНН, 2009. С. 403–423.
14. Конституція Португалії. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Portugal_2005?lang=en.
15. Конституція України 28 червня 1996 р. К.: Юрінком, 1996. 80 с.
16. Конституція Ірландії. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Ireland_2019?lang=en.
17. Конституція Королівства Нідерланди. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Netherlands_2008?lang=en.
18. Конституція Фінляндії. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Finland_2011?lang=en.